

Yalova / Altınova'dan Bir Kaya Oyma Kült Yapısı

[A ROCK-CUT CULT STRUCTURE FROM YALOVA/ALTINOVA]

Cennet PİŞKİN AYVAZOĞLU

Anahtar Kelimeler

Kaya oyma mimari, Açık hava kült alanı, Kült peyzajı, Ana Tanrıça, Bithynia

Keywords

Rock-cut architecture, Open-air cult area, Cultic landscape, Mother Goddess, Bithynia

ÖZET

Bu makalede Antik Bithynia Bölgesi sınırları içinde kalan günümüzdeki Yalova İli'nin Altınova İlçesi'ndeki bir kaya oyma yapı ele alınmaktadır. Yapı, teknik çalışmaların yanı sıra benzer yapılar incelenerek ve karşılaştırılmalar yapılarak yürütülen geniş bir literatür çalışması ile değerlendirilmiştir. Yerleşim yerlerinden uzak, bir dağ sırtı üzerinde ve önündeki geniş vadiye hâkim konumda bulunan yapı, Anadolu'da yaygın olarak görülen anakayanın yerinde işlenmesiyle oluşturulmuş ve kült alanı olarak kullanılmış kaya oyma yapılarla ortak mimari unsurlara sahiptir. Makalemizde yapının mimari özellikleri ve işlevi değerlendirilmiş, tarihlendirilmesi ile ilgili tartışmalar yürütülerek öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

In this article, a rock-cut structure in the Altınova District of today's Yalova Province, within the borders of the Ancient Bithynia Region, is discussed. The rock-cut structure was evaluated with an extensive literature study conducted by examining and comparing similar structures as well as technical studies conducted on it. The Altınova Rock-cut structure, located far from settlements, on a mountain ridge and dominating the wide valley in front of it, has common architectural elements with rock-cut structures used as cult areas and created by processing the bedrock in situ, which is common in Anatolia. In article, the architectural features and function of this rock-cut structure were evaluated, discussions were carried out regarding its dating and suggestions were presented.

Giriş

Bu çalışmanın konusunu Antik dönemde Bithynia Bölgesi sınırları içinde kalan, günümüzdeki Yalova İli'nin Altınova İlçesi'ndeki bir kaya oyma yapı oluşturmaktadır. 2004 yılında Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından "Altınova Kaya Anıtı" adıyla tescil edilmiş¹ olan yapı 2022 yılında tarafımızdan yürütülen "Yalova İli ve İlçeleri Antik Çağ Yüzey Araştırması" kapsamında ele alınmıştır.²

İlçe merkezinin güneyindeki Yalakdere Vadisi'nin doğusunda yer alan dağ sırtı üzerinde ve vadiye hâkim bir noktada bulunan yapının

hemen doğusundan antik dönemde İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan ve günümüzde de işlek bir şekilde kullanılmaya devam eden İznik karayolu geçmektedir. Dağ sırtını kesen karayolu kıvrılarak gelip yapının kuzeydoğu ve doğusunu kaplamaktadır. Güneyde yapının gövdesini oluşturan ana kaya doğal basamaklar halinde ve oldukça dik bir biçimde vadiye uzanmaktadır. Buradan Yalakdere ve çevresindeki orman görülebilmekte ancak ilerlenememektedir. Yapının gözlem yapmaya en uygun yeri olan batıdaki ormanlık alan da gerek eğim gerekse yoğun bitki örtüsü sebebiyle yürüyerek ilerlemeye ve hareket etmeye elverişli değildir. Buna karşın bu alanda mümkün olduğunca gözlem yapılmış ancak düzgün kesilmiş iki devasa blok dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Formları ve yapıya yakın olmaları sebebiyle blokların inşaa aşamasında ana kayadan kesilerek dağ eteğine atılan parçalar olduğu anlaşılmaktadır.

1 B.K.V.K.K.' nun 14 / 01/ 2004 gün 10273 nolu kararı

2 Bu araştırma, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmi izni ile gerçekleştirilmiş ve Altınova Belediyesi tarafından desteklenmiştir.

Yapı hakkında yöre halkıyla yaptığımız görüşmelerde ve yapıda araştırma yürüttüğümüz esnada yapılan ziyaretlerden buranın araçla yoldan geçenlerin mola vermek için durduğu, yöre halkının ise sık sık çeşitli amaçlarla uğradığı ve vakit geçirdiği bir yer olduğu öğrenilmiştir. Tüm bu hareketliğin tahribata yol açtığı yapının içinde ve çevresindeki çöpler, yüzeyler üzerinde şişeye açılmış delikler, çok sayıda cam kırığı, yapının çeşitli yerlerinde yakılmış ateşlere ait kül birikintileri ve yapıya çıkmak için kullanılan basamakların aşınmış olmasından anlaşılmıştır. Yapıya eşlik eden buluntuların günümüze ulaşmamasının başlıca sebebinin bu ziyaretler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak batı yöndeki odanın kuzey duvarından büyük bir kütlelenin bilinçli bir şekilde yerinden çıkarılmış ve odanın içine devrilmiş olduğu görülmüştür ki bu da, yapının defineciler tarafından talan edilerek özgün formunun bozulması tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Çizim ve fotoğraflama için ekibimiz tarafından yapılan temizlik çalışmasının ardından, üzerinde yaptığımız incelemeler ve karşılaştırmalar sonucu yapının bir ana kaya kütesinin yerinde işlenmesiyle oluşturulmuş ve kült alanı olarak kullanılmış yapı grubundan olduğu anlaşılmıştır. Eşlik eden herhangi bir buluntunun olmaması elbette yapının değerlendirilmesini ve tarihlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak arkeolojik araştırmaların henüz başladığı Yalova'daki, yok olmaya açık durumda bulunan bu yapının, gerek Bithynia gerek Anadolu arkeolojisine sağlayacağı katkılar göz önünde bulundurularak belgelenmesine ve yayınlanarak literatüre kazandırılmasına gerek duyulmuştur.

Alan çalışmasının yanı sıra birincil ve ikincil kaynakların incelenmesine dayanan bu çalışmada yapının mimari özellikleri ve işlevinin değerlendirilmesi, tarihlendirilmesi ile ilgili tartışmaların yürütülmesi amaçlanmaktadır.

Kaya Oyma Kült Yapıları

Kaya oyma yapıların temel malzemesini anakaya kütesinin kendisi oluşturmaktadır. Yapı, yerinde biçimlendirilen kayanın uygun yüzeylerinde kesme, oyma veya düzleştirme işlemleri yapılarak oluşturulur. Çağlar boyunca farklı işlevlere sahip kaya oyma yapılar üretilmiştir. Bunlar arasında kült yapıları özel bir yere sahiptir. Bu tip yapıların Trakya'da Geç Tunç Çağı'ndan Geç

Demir Çağı'na, Anadolu'da ise Hititlerden Roma Dönemi'ne kadar görüldüğü ileri sürülmektedir.³ Ancak özellikle MÖ 8. yüzyıldan itibaren Anadolu'da, Phryglerin yerleşim alanı olan ve Phryg Vadisi olarak da adlandırılan Kütahya-Eskişehir-Afyon ile yakın çevresinde yoğunlaşmaktadır.⁴ Dolayısıyla daha çok Phryg kültürüne ait bir yapı tipi olarak bilinmektedir.⁵ Hiç kuşkusuz söz konusu bölgenin yüksek ve dik formda, kolay işlenebilir tuf kayalarla kaplı olması kaya oyma mimarının bu bölgede gelişmesine ve yoğunlaşmasına olanak sağlamıştır.⁶

Kaya oyma Phryg kült yapıları fasadlar, kaya sunakları ve nişler olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir.⁷ Fasadlar, kayaların dik yüzlerine Phryg megaronlarının cephe kısmının işlenmesiyle oluşturulmuştur.⁸ Anıtsal ve Küçük Fasadlar olmak üzere iki alt gruba ayrılan fasadların mimari tasarımları, süslemeler ve detaylar dışında aynıdır. Buna göre fasadların cephe duvarı dörtgen formda olup sağ ve solda yan duvarları, üstte ana girişi temsil eden elemanlardan oluşan kalın bir çerçeveye sahiptir. Ortada kapıyı temsil eden dikdörtgen biçimli derin bir "niş", üstte bir beşik çatının üçgen alınlıklı kısmı, en üstte ise bir tepe akroteri bulunmaktadır. Fasadların en önemli bölümü megaronun kapısını simgeleyen niş olup bazı örneklerde içinde figürlü kabartma bulunurken bazıları boştur.⁹ Phryg kült yapıları içinde sayıca en fazla olan grup ise kaya sunaklarıdır.¹⁰ Bunların temel unsuru anakayaya üç boyutlu olarak işlenmiş basamaklardır. Basamakların bitiminde yalnızca bir düzlem bulunan örneklerin yanı sıra tek, çift veya ikiz idoller; stilize idoller; taht; çıkıntılar; kare tabanlı oyuklar veya niş bulunan örnekler söz konusudur.¹¹ Ka-

3 Marangou 2009: 96.

4 Haspels 1971: 20 vd. Tüfekçi Sivas 1999: 5 vd.

5 Phryg kaya oyma yapılarının mimari kimliğinin irdelenmesi konusunda bkz. Tüfekçi Sivas 1999: 180 vd.

6 Bölgenin jeolojik yapısı hakkında bkz. Polat, Y. (2009), "Dağlık Phrygia Bölgesi Yerleşim Tiplerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile İncelenmesi", Kültür Varlıklarının Belgelenmesi (eds. Çabuk, A. ve Alanyalı, F.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 104-118.

7 Berndt-Ersöz 1998: 87; Tamsü Polat 2010: 205; Tüfekçi Sivas 1999: 180.

8 Haspels 1971: 101.

9 Tüfekçi Sivas 2004: 938 vd.

10 Tamsü Polat 2010: 205.

11 Tüfekçi Sivas 2004: 944 vd.; R. Tamsü Polat, çok çeşitli örneği bulunan kaya sunakları için basamakların

yaların dik yüzlerine basit dörtgen veya üst kısmı oval sığ oyuklar şeklinde işlenmiş olan nişler Phryg kült yapıları içinde bir diğer grubu oluşturmaktadır. Bunlar aslında fasadların merkezinde bulunan kapı temsiline basit yansımalarıdır ve aynı amaca hizmet ederler. Bazılarının önünde sunular için düzenlenmiş küçük platformlar bulunur.¹² Bu yapıların bazıları libasyon çukurları, yarım küre formunda tekli veya üçlü kabartmalar gibi unsurlara sahip olabilmektedir.¹³ Tümü açık hava kült yapıları olarak değerlendirilen bu yapıların tarihleri tartışmalı olmakla birlikte sahip olduğu mimari öğeler, bezemeler, bazılarında görülen figürlü kabartmalara dayanarak çeşitli tarihler önerilmektedir. Önerilen tarihlerin tümü MÖ 8. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar olan zaman dilimine işaret etmektedir.¹⁴

Phrygia'daki kaya oyma kült yapılarının bazıları Ana Tanrıça Matar'a ait olduğu üzerindeki yazıtlardan, tanrıçanın ikonografisinin açık ve anlaşılır olduğu kabartmalardan bilinmektedir. Yazıt ve kabartma taşıyan örnekler genellikle fasadlardır. Basamaklı kaya sunaklarında görülen idoller de kült nesnesini temsil eder ancak kimlikleri açık değildir.¹⁵ R. Tamsü Polat'a göre tapınağı temsil eden Phryg fasadlarında niş içinde Ana Tanrıça kabartması bulunduğu gibi sunaklarda da basamakların bitiminde tanrıça, idol şeklinde betimlenmiştir.¹⁶ Nişlerin büyük çoğunluğunda kült nesnesi nadir olarak görülür.¹⁷ Bazı araştırmacılar yapının kendisinden başka somut verinin olmadığı durumlarda ana tanrıçaya ait olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını savunmaktadır.¹⁸ Kaya sunaklarında basamakların sembolik olarak "tanrıçanın huzuruna çıkışı"

simgelediği önerilse de¹⁹ son yıllarda yüksek yerlerde tapınım gören ve Matar'ın erkek karşılığı olan bir gök tanrısına/bir baba tanrıya ait olduğu da ileri sürülmektedir.²⁰ Bununla birlikte benzer yapıların tümünü Ana Tanrıça ile ilişkilendirme eğilimi söz konusudur. Zira Matar, antropomorfik ve ikonografik olarak betimlenen, Phryg dininde adeta tek tanrı gibi tapınım gören bir kimliktir.²¹

Tanrıçanın Phryg kent merkezindeki kült alanları genellikle şehir kapısının yakınında yer almaktadır. Bu da tanrıçanın temel işlevlerinden birinin şehri korumak olduğunu göstermektedir. Kaya oyma kült yapıları ise stratejik ulaşım yolları boyunca, dağ geçitlerinde, yerleşim yerlerine uzak ulaşılması zor uçra yerlerde, çevresindeki arazinin geniş manzarasına hâkim yüksek noktalarda, dağlık ve kayalık alanlarda yer almaktadır. Bu gibi yerler tanrıçanın yabancı doğa, dağ, kaya temaları ile bağlantısını ortaya koymaktadır. Nitekim Phrygler tanrıçaya Dağın Anası anlamında Matar Kubileya olarak seslenmekteydi.²² Dolayısıyla kaya oyma yapıların konumu ve çevresinin bilinçli bir tercih olduğu ve bu unsurun kült pratiği üzerinde bir etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.²³ Kaya oyma yapıların ve kült alanlarının içinde bulunduğu doğal çevrenin önemli bir parçası da su kaynaklarıdır. Bununla birlikte Phryg kaya oyma kült yapılarının su kaynakları ile ilgisi tartışmalı bir konudur. R.D. Barnett, yaptığı incelemelerde yapıların su ile yakın ilişki içinde olması üzerinde durmuş, hatta bunları su kaynağı veya su kenarı tapınakları olarak yorumlamıştır.²⁴

gerisindeki düzenlemeleri esas alarak bir tipoloji önerisi ortaya koymuştur (bu konuda bkz. Tamsü Polat 2010: 207-208).

12 Tüfekçi Sivas 2004: 948 vd.

13 Tamsü Polat 2010: 209; Tüfekçi Sivas 2004: 946.

14 Tüfekçi Sivas 1999: 206-208

15 Roller 2012: 222-223.

16 Tamsü Polat 2010: 211.

17 Kütahya Ovacık Köyü'nün kuzeyinde yer alan üst kısmı oval derin niş içinde tanrıça kabartması bulunmaktadır (Tüfekçi Sivas 1999: 178-179, Levha 165).

18 Erdoğan 2018: 143; Roller 2012, 227; Attika'da Anadolu'daki kaya oyma kült alanları ile benzer ancak Hellen tanrıları için yapılmış kült alanları bulunmaktadır. Bunların kültürel koşullara göre uyarlanmış örnekler oldukları düşünülmektedir (Biehl 2019: 219-219, 22).

19 Tamsü Polat 2010: 211.

20 Roller 2012: 223-226

21 Tamsü Polat 2010: 204; Tüfekçi Sivas 2004: 936; Phryg kaya oyma yapılarının işlevsel kimliği hakkında bkz. Tüfekçi-Sivas 1999: 193 vd.

22 Haspels 1971: 92; Roller 2012: 219, 222; Tüfekçi Sivas 2004: 936-937; Tanrıça, her ne kadar "ana" olarak anılsa da doğurganlık niteliğini temsil etmez. Daha ziyade vahşi doğanın, yırtıcı hayvanların ve toplumun koruyucusudur (Biehl 2019: 204). Hatta doğanın bizzat kendisini temsil ettiği düşünülmektedir (Haspels 1971: 111).

23 Berndt-Ersöz 2006: 4.

24 Barnett 1953: 80; Phryg dini üzerindeki Hitit etkisini kabul eden araştırmacılar su ile bağlantılı Hitit anıt ve kut-sal alanlarını örnek alarak Phryg kaya oyma yapılarını değerlendirmiş ve su ile bağlantısını savunmuşlardır (bkz. Barnett 1953; V. Özkaya "Cybele and the water-side shrines. Some observations on the Phrygian spring cult and its origin" Arkeoloji Dergisi 4, 1996, 97-107).

S. Berndt-Ersöz ise suyun hayati önemi sebebiyle yapılara göreceli bir yakınlıkta olmasının olağan olduğunu ve kütlele bir bağlantısının kurulamayacağını düşünmektedir.²⁵

Phryg Vadisi dışında, Anadolu'nun başka birçok yerinde de tek bir kayanın veya kaya topluluklarının oluşturduğu, söz konusu Phryg yapıları ile ortak mimari unsurlara sahip kaya oyma yapıları görülmektedir.²⁶ Batı Anadolu başta olmak üzere diğer bölgelerde görülen bu yapıların Phryg tasarımlarının örnek alınarak aktarılması sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir.²⁷ Phrygia'daki kaya oyma kült yapıları Matar ile ilişkilendirildiğinden bu aktarımın nasıl gerçekleştiği sorusu ana tanrıça kültünün yayılımı incelenerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Phryg Ana Tanrıçasının Hellen ve Roma dini üzerinde güçlü bir etki bıraktığı bilinmektedir. Hellenler onu Matar adından dönmüş Meter ve Kubileya epithetinden türetilmiş Kybele olarak adlandırmıştır. Ayrıca Dağın Anası anlamında Hellence Meter Oreia, Büyük Ana anlamında Meter Megale olarak anılmışlardır ki bu adlandırmalar tanrıçanın dağlarla ilişkisini Hellenlerin de benimsediğini göstermektedir.²⁸ Nitekim Hellenler, Ana Tanrıça'ya kent içinde bulunan ve resmi bir kültün işareti olan metroonlarda tapındıkları gibi Phrygialı atasına çok benzer bir şekilde yerleşim yerlerinden uzak doğal bir çevre içindeki kayalık alanlarda tapınmışlardır.²⁹

İon Birliği'nin lideri konumundaki Miletos'ta ele geçen çok sayıda Meter adağı, kültün önce Miletos tarafından benimsendiği ve İonia'da yayılmasını kolaylaştırdığı yorumunu beraberinde getirmiştir. Bu etkileşim ya doğrudan ya da Miletos'un Marmara Denizi çevresi ve Karadeniz'in güneyindeki, Phrygia ile yakın bağlantı olanağına sahip olan kolonileri yoluyla olmuş olabilir.³⁰ Bir diğer aktarım noktası olarak Lydia üzerinde durulmaktadır. Lydia Krallığı'nın, Phrygia'yı egemenliği altına aldıktan sonra Ana Tanrıça kültünü benimsediği ve İonia ile ilişkileri

sebebiyle kültün batıya yayılımı sağladığı düşünülmektedir.³¹ Phrygia dışında görülen kaya oyma kült yapıları genellikle basamaklı yapılar ve nişli uygulamalardır. Phrygia'da basamaklı kaya sunakları, bölgenin batısında Kütahya ve çevresinde yoğunlaşmaktadır.³² Buna göre kuzeydeki koloniler üzerinden değil, batı yönüne doğrudan veya Lydia yoluyla aktarım mümkün görülmektedir. Batı Anadolu kıyılarına yayılan Ana Tanrıça kültü, olasılıkla İon kolonileri yoluyla Yunanistan'a, Güney İtalya ve Sicilya'ya, Güney Fransa kıyılarına kadar ulaşmıştır.³³

Batı Anadolu'da kaya oyma kült yapılarının en yoğun görüldüğü yer Phokaia'dır. Kent içi ve dışı, yakındaki adalar olmak üzere hemen hemen kentin bütün bölümlerinde yaygın olarak görülüyor olması ilgili kültün önemini gösterdiği gibi jeolojik yapı da buna olanak sağlamış olmalıdır. Günümüzde Foça taşı olarak adlandırılan bir tür tuf Phokaia çevresindeki tepelerin anakaya yapısını oluşturmakta, kent içinde ve adalarda da yoğun olarak bulunmaktadır. İşlenerek kült alanı haline getirilen yerler, bu kayanın bulunduğu yerlerdir.³⁴ Bu şekilde yoğun ve uygun kaya oluşumunun olmadığı bölgelerde kentin dışındaki dağlık alanlarda, çevresindeki jeolojik görünümünden belirgin olarak ayrılan kaya kütleleri işlenip kült yapısı veya alanı haline getirilmiştir.³⁵

Phrygia dışında görülen kaya oyma kült yapıları benzer mimari unsurlara sahip olsalar da birebir aynı değildir ve bu unsurların kombinasyonları şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Basamaklı yapılar; dikey kaya yüzeyleri üzerinde nişler; nişli veya nişsiz kaya yüzeyi önünde düzleştirilmiş platform veya taban şeklinde görülebilen bu tip yapılar, kaya çanakları ve kanallar gibi unsurlarla tamamlanır. Bu unsurların tümünün birlikte görüldüğü kompleks yapılar mevcut olduğu gibi sadece bir ya da birkaçının görüldüğü yapılar da vardır. Bu nedenle Phrygia dışındaki örnekler için bir tipoloji oluşturmak kolay değildir. Aslına bakılırsa yapının planını kayanın boyutları ve doğal formu belirlemektedir. Buna en güzel örnek Phokaia'daki Liman Kaya Kutsal Alanı'dır. Kaya kütesinin girintili çıkıntılı olması kutsal

25 Berndt-Ersöz 2006: 4 vd.

26 Erdoğan 2018: 144.

27 Bu konuda bkz. Biehl 2019: 206 vd; Erdan 2015: 151 vd.

28 Biehl 2019: 205; Roller 2004: 133 vd. ; Tanrıça ayrıca tapınım gördüğü belli bir dağın adı ile de anılmaktaydı: Dindymene, Berecthynia, Sipylene, Idaia, Galliesia, Asfordene (Soykal Alanyalı 2001: 1-2).

29 Roller 2012: 222-223.

30 Roller 2004: 135.

31 Erdoğan 2003: 2; Roller 2004: 135

32 Erdan 2015: 89; Tamsü Polat 2010, 207.

33 Biehl 2019: 209; Erdoğan 2003: 2.

34 Erdoğan 2003: 14.

35 Ateş 2014: 422-423.

alanın doğu, orta ve batı olmak üzere olarak üç bölüme ayrılmasına neden olmuştur. İşlemeye uygun alana sahip batı bölümde denizden üç basamakla ulaşılan bir taban üzerinde kaya çanakları ve bir havuz, tabanı güneyden sınırlayan dikey kaya yüzeyi üzerinde farklı boyutlarda yedi adet niş bulunmaktadır. Asıl tapınım yeri olan batı bölümün nişler önünde sıvı sunusu yapılan bir ritüel alanı olduğu anlaşılmaktadır. Liman Kaya Kutsal Alanı'nda Ana Tanrıça tapınımına ilişkin buluntu ele geçmese de Phokaia sınırları içindeki Değirmenli Tepe Kaya Kutsal Alanı ve İncir Adası Kaya Kutsal Alanı'ndaki nişler içinde Ana Tanrıça'yı betimleyen kabartmalar bulunması nedeniyle Liman Kaya Kutsal Alanı'nın da Ana Tanrıça'ya ait olduğu düşünülmektedir.³⁶ Ayrıca bir üst terasta Athena Tapınağı'nın yer alması sebebiyle Ana Tanrıça'nın kentin baş tanrıçası ile birlikte tapınım gördüğü; kutsal alanın deniz kenarında yer alması ve yalnızca denizden ulaşıyor olması sebebiyle deniz ve denizcilikle ilgili başka kültürlerle de ilgisinin olduğu düşünülmektedir.³⁷

Ephesos'ta Panayır Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinde Arkaik Dönem'e ait tahkimat duvarının yanındaki Meter kaya kutsal alanı, dik kaya yüzeyine işlenmiş çeşitli boyutlardaki çok sayıda niş ile dikkati çekmektedir. Akroterli üçgen alınlıkla taçlandırılmış kimi içine tanrıçanın betimlendiği adak kabartmaları yerleştirilmiş kimi de boş olan nişler Phryg fasadlarının farklı bir zamanda ve coğrafyada yaratılmış küçük boyutlu örnekleri olarak yorumlanmıştır.³⁸ Nişler dışında basamaklar, platformlar, kanallar ve su toplama havuzları bulunan kompleks yapıdaki bu kutsal alan Meter kabartmalarını insitu olarak içermesi, adak yazıtlarına ve bir kontekste sahip olması³⁹ sebebiyle benzer yapıların değerlendirilmesinde önemli bir referans oluşturmaktadır. Arkaik Dönem'de de kullanılmış olabileceği ileri sürülmekle birlikte MÖ 4. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Nişli uygulamalar dışında Phryg basamaklı kaya sunaklarının çeşitlemesi olan örnekler söz konusudur. En iyi bilineni Ephesos'ta Bülbül Dağı'nın

güneydoğusunda bulunan yapıdır. İki basamakla ulaşılan derin bir yatay yüzeyin her iki yanı ve arka tarafına dikey yüzeyler (duvarlar) işlenerek oluşturulmuş olan yapı, ilk bakışta Phrygia'daki, basamakların bitiminde taht bulunan örneklerle benzetilmiştir.⁴¹ Ephesos örneğinde basamakların bitimindeki yatay yüzeyin arka duvarı önünde alçak ve dar bir basamak bulunmaktadır. Bu basamakta bir zamanlar bir betimin durduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu basamaktan itibaren 1,5 m yükseklikte olan arka duvar, ortasında bir oyuk bulunan üstteki bir yatay düzlemle birleşmektedir. Bu oyuk sunu çanağı olarak değerlendirilmiş olup yapının kaya sunağı olduğu sonucuna varılmıştır. Ephesos'taki bu örnek oldukça önemli bir yapı olmasına karşın eşlik eden tarihleyici bir buluntu; belli bir tanrı/tanrıça ile ilişkilendirilebilecek işaret veya yazıt olmadığı gibi güvenilir dönem özelliklerine de sahip değildir ve tarihlendirmesi yapılamamıştır.⁴²

İyi bilinen yukarıdaki örnekler dışında tek odadan oluşan kaya oyma yapılar da söz konusudur. Tenedos Adası'nın Hacı Mahmut Mevkii'nde yer alan bir anakayanın orta kısmı oyularak dörtgen bir oda oluşturulmuştur. Odanın girişi kuzey yönde olup hemen solunda, taban üzerinde bir sunu çanağı, güney duvarda üç silmeli bir niş, tabanda üç sıgı tekne bulunmaktadır. Batı duvarda bir pencere açıklığı tespit edilmiş olduğundan yapının üzerinin kapalı olduğu tahmin edilmektedir. "Kaya tapınım alanı" olarak tanımlanan bu yapının çevresinde bulunan Bizans seramiklerinin geç kullanımı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Yapının daha erken ve esas kullanım dönemine ait buluntu tespit edilemediği anlaşılmaktadır.⁴³ Miletos'ta, Arkaik yerleşmenin bulunduğu Kalabektepe'nin batı yamacında kısmen kaya oyma, tek odalı ve sekili bir yapı tespit edilmiş olup kült yapısı olarak yorumlanmıştır.⁴⁴ Lemnos Adası'ndaki Myrina'da Kastro kayalıklarında tespit edilen kült alanlarında iki ya da üç kenarı duvarla sınırlandırılmış bölümler

36 Erdoğan 2018: 141 vd.

37 Erdoğan 2018: 142-143.

38 Soykal-Alanyalı 2001: 6.

39 Soykal-Alanyalı 2001: 4-5.

40 Koder ve Ladstätter 2011: 279-280; Ladstätter 2012: 79-80.

41 Bu bakımdan özellikle Tekören Altarı ile karşılaştırılmakta ve Phrygia ile Batı Anadolu arasında doğrudan etkileşime örnek gösterilmektedir (Bammer ve Muss 2006: 67; Tekören Altarı için bkz. Tüfekçi-Sivas 1999: 168, Lev. 139a).

42 Bammer ve Muss 2006: 65 vd.

43 Tavukçu vd. 2011: 58, 63 Resim 5, 64 Çizim I.

44 Greaves 2003: 114.

“oda” olarak tanımlanmıştır.⁴⁵ Basamaklar, küçüklü büyüklü oyuklar, kanallar, platformlar gibi unsurlar da içeren kayalık alan Ana Tanrıça ile ilişkilendirilmektedir.⁴⁶ Burdur İli, Yarışlı Gölü-Düver Yarımadası’nda kısmen kaya oyma tek odadan oluşan iki yapı açığa çıkarılmıştır. Yapılardan birinin içinde Arkaik Dönem’e ait Ana Tanrıça heykeli insitu olarak bulunmuş ve yapıların aynı alandaki basamaklı sunaklarla bağlantılı oldukları tespit edilmiştir. Buna istinaden yapıların birer tapınak olduğu ve basamaklı sunaklarla birlikte bir kompleks oluşturdukları anlaşılmıştır. Düver’deki örneklerin tapınak olarak tanımlanmasındaki ana neden, içinde kült heykeli bulunan ve naos işlevinde olduğu anlaşılan odadır.⁴⁷

Sözü geçen tek odalı örnekler kaya oyma olmaları sebebiyle Phryg etkisinde görünse de kaya oyma Phryg kült yapıları bir oda ile birleştirilmemiştir. Yukarıda sözü edilen kaya oyma tek odalı yapılar Hellen etkisinin baskın olduğu bölgelerde yer almaktadır. Öyle görünüyor ki kayayı oyarak oda formuna getirme kaya oyma dinsel mimariye Hellenlerin bir katkısıdır.

Bithynia’daki Kaya Oyma Yapılar ve Ana Tanrıça Kültü

Antik dönemde kuzeyde Pontus Euxenius (Karadeniz), doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia ve Galatia, batıda ise Mysia bölgeleriyle komşu⁴⁸ olan Bithynia Bölgesi, günümüzdeki İstanbul’un Anadolu yakası, Kocaeli, Yalova, Sakarya, Bursa, Düzce, Bolu illeri ile Bilecik İli’nin kuzeyi, Ankara’nın Nallıhan İlçesi ve Zonguldak İli’nin batısını kapsamaktadır.⁴⁹

Coğrafi konumu nedeniyle Avrupa ile Asya arasında geçiş noktasında yer alan bölge MÖ 2. bin yıl sonu-1. bin yıl başlarında gerçekleşen Balkan Göçleri sırasında Thrak kökenli topluluklar tarafından iskân edilmiştir. Antik kaynakların

verdiği bilgilere göre bölgeye ilk olarak Phrygler daha sonra Mysler yerleşmiştir. Bir süre Marmara Denizi’nin güney kıyıları, Askania (İznik) Gölü çevresi, sonra Sangarios (Sakarya) yöresinde yaşayan Phrygler, MÖ 10. yüzyıl başlarında Orta Anadolu’ya ilerlemeye başlamışlardır.⁵⁰ MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başlarında Marmara Denizi çevresine kolonici Hellenler gelmiş ve stratejik noktalarda kentler kurmuşlardır.⁵¹ Bölgeye adını verecek olan Bithynlerin MÖ 8-7. yüzyıllarda geldikleri düşünülmektedir.⁵² Bölge, MÖ 6. yüzyılda Daskyleion’un başkent olduğu Pers satraplık bölgesi sınırlarında kalmıştır.⁵³ MÖ 327 yılında Bithynia hükümdarı Bas, Anadolu’ya henüz girmiş olan Makedon birliklerine karşı önemli bir zafer kazanarak Bithynia’nın bağımsızlığını elde etmiş MÖ 315’de Zipoites ilk Bithynia kralı olmuştur. Hellenistik Dönem’e kadar Bithynia’nın kültürel yapısını Thrak-Bithyn kökeni belirlerken Hellenistik Dönemle birlikte hem dini hem de kültürel anlamda Hellen etkisinin altında kaldığı görülmektedir.⁵⁴ MÖ 74’de IV. Nikomedes tarafından Roma’ya vasiyet edilene kadar bağımsızlığını sürdüren Bithynia Krallığı Mithridates Savaşları’nın ardından Roma’nın Pontus et Bithynia eyaletinin bir parçası olmuştur.⁵⁵

Bithynia Bölgesi kaya oyma yapılar açısından zengin bir bölgedir. Ancak araştırmaların ve yayınların yetersizliğinden ötürü çok azı hakkında sınırlı bilgiye sahibiz.

Bithynia’nın Phrygia sınırındaki güney kesiminde yer alan Bolu ilinin Göynük ilçesindeki Soğukçam Köyü’nde, antik Germanos’un 2 km güneyinde Türbeönü Kayası olarak adlandırılan (Yazılıkaya olarak da anılmaktadır) bir kaya oyma yapı bulunmaktadır. Yapı, doğal formu yaklaşık üçgen olan bir anakayanın dik yüzüne oyulmuş üçgen bir niş ve altındaki dokuz satırlık Paleo-Phrygce yazıttan oluşmaktadır. 60 cm yüksekliğindeki niş, kazıma çizgilerle bir çerçeve içine alınmış olup çerçeve, üçgenin tepe kısmında birbirini kesen eğri çizgiler şeklinde adeta bir akroter gibi son bulmaktadır. Nişin

45 Marangou 2002: 149; Ayrıca bkz. C. Marangou, “A Rock-Cut Landscape By the Sea: Myrina Kastro in Prehistory and Antiquity (Lemnos Island, North Aegean Sea, Greece)” (ed. C.Sciuto, A. Lamesa, K. Whittaker ve A. Yamaç), *Carved in Stone. The archaeology of rock-cut sites and stone quarries*, Oxford: BAR Publishing, 2021, 67-75.

46 Marangou 2009: 97.

47 Bkz. Kahya ve Ekinci 2015.

48 Strabon XII.IV.1 vd.

49 Karakuş 2024: 37.

50 Güney 2014: 408 vd; Karakuş 2024: 37 vd.

51 Karakuş 2024: 44; Bithynia bölgesinin Miletos ve Megara tarafından kolonize edildiği görülmektedir (Güney 2014: 413).

52 Dowler 2019: 78.

53 Dowler 2019: 78.

54 Dowler 2019: 87; Pişkin-Ayvazoğlu 2021: 91.

55 Dowler 2019: 87.

altındaki Paleo-Phrygce yazıt küçük bir nişle birleştirilmiş bilinen en uzun yazıttır. Yazıtın üçüncü satırında Matar Kubeleya ve tanrıçanın bir epitheti olduğu düşünülen ibeya sözcüğü okunmaktadır.⁵⁶ Türbeönü Kayası, bölgenin güneyinde Phryg ve Matar kültürünün varlığını kanıtlaması bakımından önemlidir.

Phrygia sınırındaki bir başka kaya oyma yapı, Bilecik'in Vezirhan ilçesinde yer alan Merdiven Kaya'dır. Anakayaya oyulmuş on sekiz basamaktan oluşan yapı Phrygler ve Ana Tanrıça ile ilişkilendirilmiştir.⁵⁷ Bununla birlikte 2022 yılında yapı çevresinde yürütülen araştırmalar sırasında Roma Dönemi'ne ait kiremitler ve basamakların üst kısmında kaçak kazılarla açığa çıkarılmış profilli bloklar gözlemlendiği rapor edilerek Merdiven Kaya'nın bir mezar anıtının önündeki basamaklar olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁸ Merdiven Kaya'nın Phrygler ve Ana Tanrıça ile ilişkilendirilmesine Vezirhan'da bulunan yazıtlı ve figürlü stelin neden olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹ MÖ 5. yüzyıla tarihlenen kireçtaşı stel üzerinde alçak kabartma ve siluet şeklinde işlenmiş olan figürler üst üste üç sıra halinde olup birbiri ile ilintili üç konunun betimlendiği düşünülmektedir. En üst sırada cepheden gösterilmiş olan bir figür kollarını iki yana açmış şekilde omuzlarında birer yırtıcı kuş, kollarının altında birer çömelmiş aslan, başının üzerinde ise bir palmye ile betimlenmiştir. Palmye dışında genel kompozisyon Pothnia Theron ikonografisine uygundur. Figürün bir ana tanrıça betimi ya da ana tanrıça kimliğindeki Artemis'in yerel bir çeşitlemesi olduğu düşünülmektedir. Figürlerin altında Paleo-Phrygce ve Hellence bir yazıt bulunmaktadır.⁶⁰

İznik'in Elbeyli kasabasına bağlı Hesbekli Mevkii'nde yer alan ve Merdivenli Kaya olarak adlandırılan kaya oyma yapı on beş basamaklı bir merdivenle ulaşılan 2x4 m genişliğinde bir platformdan oluşmaktadır.⁶¹ Doğu Roma nekropol alanı içinde yer alması sebebiyle cenaze törenleri sırasında kullanıldığı ileri sürülse de daha erken dönemlerde dinsel amaçla kullanılmış

olabileceği düşünülmekte⁶² ve Bithynia'daki Kybele kutsal alanları arasında sayılmaktadır.⁶³

Bunların yanı sıra Kocaeli Körfez ilçesindeki İlimtepe'de bulunan kayalık alanda 1 km mesafe içinde ve kuzey-güney doğrultusundaki aynı düzlemde basamaklar, sunu çukurları, akıtma kanalları ve güneş diski olarak yorumlanmış dairesel oyuklar gibi unsurlara sahip üç ayrı alan tespit edilmiştir. Söz konusu unsurlar ile birlikte bir su kaynağının yakınında ve çevresindeki araziye hâkim bir noktada bulunması sebebiyle Kybele Kutsal Alanı olarak değerlendirilmiş ve Thrak kökenli güneş kültü ile bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁴ Alanda ayrıca khamosorion ve cenaze ritüelleri ile ilgili düzenlemelerin de bulunduğu ve bu haliyle bir kompleks oluşturduğu iddia edilmektedir.⁶⁵ Bunun dışında Gebze İlçesi'ne bağlı Aydınlı Mahallesi'nde yer alan Hacetderesi'ndeki kayalıklarda da kutsal alanlar olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁶

Yukarıda sözü edilen örneklerden Türbeönü Kayası dışındakilerin tarihi veya işlevini kesin olarak söylemek zordur. Bunun öncelikli sebebi Bithynia'daki araştırmaların yeni ve yayınların yetersiz olmasıdır. Söz konusu yapıların Ana Tanrıça ile ilişkilendirilmesindeki ana neden Ana Tanrıça kültüne işaret eden buluntuların Bithynia'nın hemen her yerindeki kırsal alanlarda görülüyor olmasıdır. Bunların büyük çoğunluğunu Roma Dönemi'ne ait heykel, kabartma, figürlü veya yazıtlı sunaklar ile yazıtlar oluşturmakta, buluntu yeri olarak da Kocaeli Yarımadası (özellikle İzmit çevresi) ve Bursa öne çıkmaktadır.⁶⁷ Bithynia'da ele geçen buluntular bağlamından kopuk olduğundan herhangi bir kaya oyma yapı ile ilişkisi kurulamamaktadır. Ancak epigrafik kanıtlar ve malzeme yoğunluğu göz önüne alınarak Bithynia ve komşusu Mysia'da Ana Tanrıça'ya ait kült alanlarının bulunduğu öngörülmektedir.⁶⁸

Ana Tanrıça'ya ait olduğu kesin olarak bilinen

56 Berndt-Ersöz 2006: 23, 29-30, 82-83, 132, 239

57 Beksaç ve Beksaç 2016: 35; Beksaç ve Beksaç 2022: 421-422; Karahan 2018, 51-52; Karahan vd. 2022: 181.

58 Erpehlivan vd. 2024: 307-308.

59 Beksaç ve Beksaç 2016: 36; Beksaç ve Beksaç 2022: 421-422.

60 Berndt-Ersöz 2006: 2, 55, 76, 132, 161; Erpehlivan 2021.

61 Şahin vd. 2008: 13-14;

62 Ermiş 2009: 352-353; Şahin vd. 2008: 14.

63 Karahan 2018: 52-53; Karahan vd. 2022: 181.

64 Karahan 2018: 53-54; Karahan ve Kamiloğlu 2023: 875-876.

65 Beksaç ve Beksaç 2022: 421; Karahan 2018: 53-54; Karahan ve Kamiloğlu 2023: 876.

66 Beksaç ve Beksaç 2022: 421.

67 Vermaseren 1987: 71-84.

68 Scwertheim 1978: 831.

önemli bir kült alanı yakın zamanda keşfedilmiş olan Kocaeli'nin Kandıra İlçesi Hacılar Köyü'ndeki Yağbolu Mağarası'dır. Yoğun bitki örtüsü ile çevrelenmiş bir peyzaj içinde, ağzı vadi tabanından yüksek bir noktada bulunan ve içinden yakın zamana kadar su aktığı belirtilen mağarada: üzerinde Meter/Kybele kabartması bulunan yazıtlı bir sunak, kandiller, seramik parçaları, yazıtlı kurşun levhalı bir sunak bulunmuştur.⁶⁹ Sunak üzerinde tanrıçanın Bithynia dışındaki bölgelerde nadir olarak görülen bir tipi karşımıza çıkar: Tahtta oturmuş, sol kolunu yanındaki sunağın üzerinde oturan aslana, sol elini ise başına dayamış şekilde betimlenmiş olan tanrıça, temel atribütörlerinden biri olan tympanonla görülmemektedir. F. Naumann-Steckner, bu tipin Bithynia'da yaratıldığını ileri sürmüş ve Bithynia Tipi olarak adlandırmıştır.⁷⁰ Üzerindeki yazıttan, kurşun levhalı sunağın İmparator Traianus Hadrianus'un (MS 117-138) beşinci yılında tanrıçaya adandığı anlaşılmaktadır. Buna göre yazıt MS 122 yılına, kabartmalı sunak ise stil yoluyla MS 2. yüzyıla tarihlenmiştir.⁷¹ Yağbolu Mağarası tarihlenebilir kontekste sahip olması, tanrıçanın kimliğine dair ikonografik veriler sunması ve içinde bulunduğu peyzaj ile kültür niteliğini ortaya koyması bakımından çok değerlidir. Bithynia'da ele geçen bağlamından kopuk buluntular ile bir kontekste veya tarihlenebilir mimari unsurlara sahip olmayan kült alanlarının değerlendirilmesine ışık tutacak niteliktedir.

Bölgeye özgü Meter/Kybele ikonografisinin varlığı kültür buradaki önemini göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir noktadır. Ayrıca tanrıçanın Bithynia'nın genelindeki sikkeler üzerinde MÖ 2. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar düzenli olarak görülüyor olması Hellenistik ve Roma dönemlerinde güçlü bir kültüre sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bithynia'da tanrıçanın bir kent tapınağı bulunduğu işaret eden bilgi de Genç Plinius ile Traianus arasındaki mektuplaşmadan öğrenilmektedir. Buna göre Nikomedia'da (İzmit /Kocaeli) onarım ve yeniden inşa gerektiren çok eski bir Meter tapınağı bulunmaktaydı.⁷² Günümüzde yeri bilinmeyen bu tapınağın kentteki diğer önemli yapılardan

alçak olduğu belirtilmektedir. Buna göre çok eski bir tapınak olduğu yorumu yapılmakta ve tanrıçanın Bithynia'daki tek kent tapınağı olduğu düşünülmektedir.⁷³ Kios'ta (Gemlik/Bursa) bulunmuş olan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir yazıt ise Bithynia'da bir Meter gizem kültürünün bulunduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Yazıttan kendilerini *synagomenoi* olarak adlandıran Meter kült birliğinin *thiasos*ta bir araya geldikleri anlaşılmaktadır.⁷⁴ *Thiasos* sözcüğünün burada topluluğun tapınımı gerçekleştirmek için bir araya geldiği mekânı ifade ettiği düşünülmektedir.⁷⁵

Bölgede Ana Tanrıça kültürünün varlığını ortaya koyan buluntuların Nikomedia territoryumu başta olmak üzere, kent merkezleri dışında ele geçmiş olması Ana Tanrıça'nın Bithynia'da da kırsal alanlarda tapınım gören bir kimliğe sahip, kırsal kesimdeki halkın yaşamında etkili bir tanrıça olduğuna işaret etmektedir.⁷⁶

Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı

Konumu ve Çevresi: (Fig. 1-2) Kaya oyma yapı, Yalova/Altınova ilçe merkezinin güneyinde, eski adı Ayazma olan Soğuksu Köyü'nün 1,5 km güneybatısındaki Ballıkaya Mevkii'nde, Yalakdere Vadisi'nin doğusundaki sarp dağ sırtı üzerinde yer almaktadır. Vadi, çevresindeki dik yamaçlardan akan derelerle beslenerek Samanlı Dağları'nın orta bölümünde bir su havzası oluşturan Yalakdere tarafından meydana getirilmiştir.⁷⁷ Antik Dönem'de Drakon olarak adlandırılan Yalakdere, Prokopios'a göre bir yılan gibi bir yandan öbür yana kıvrılarak aktığı için böyle adlandırılmaktaydı.⁷⁸ Bu şekilde menderesler yaparak İzmit Körfezi'nde ulaşan nehir, taşıdığı alüvyonlarla Hersek Deltası'nın oluşmasını

⁷³ Roller 2004: 319.

⁷⁴ Karakuş 2024: 368-369; Schwertheim 1978: 799/ No. 10; Vermaseren 1987: 79 no. 245; Bithynia'da Ana Tanrıça ile ilişkili bir kimlik olan Angdistis için yazıtlı adak heykelcikleri bulunmuştur. Bu kültü takip eden müritlerin *synodos* çatısı altında bir araya geldikleri bilinmektedir (Karakuş 2024: 368; Roller 2004: 196).

⁷⁵ Karakuş 2024: 369.

⁷⁶ Karakuş 2024: 370; Roller 2004: 320.

⁷⁷ Akkuş 1999: 25.

⁷⁸ Procopius *De Aedificiis* 5.2.6–13; Bu özelliğinden ötürü daha sonraları Kırkgeçit olarak adlandırılmıştır (Bkz. C. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. A. Suat, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002).

⁶⁹ Karahan vd. 2022: 175-180.

⁷⁰ Naumann-Steckner 1983: 256 vd.

⁷¹ Karahan vd. 2022: 180.

⁷² Karakuş 2024: 369'a göre Plin. *Epist.* X 49-50; Naumann-Steckner 1983: 256; Schwertheim 1978: 830-831.

sağlamış⁷⁹ ve yörenin tarihi coğrafyasını şekillendirmiştir.

Hersek Deltası'nın kuzey ucundaki Dil Burnu üzerinde MS 4. yüzyıla kadar Drepanon olarak anılan köy niteliğinde bir yerleşme bulunmaktaydı. Bu nokta karşısındaki Dil İskeleyi ile birlikte İzmit Körfezi'nin en dar yerini oluşturmakta ve İstanbul ile Anadolu arasında kestirme bir deniz yolu meydana getirmekteydi. MS 4. yüzyılda İstanbul'u Roma'nın başkenti ilan eden I. Konstantinus (MS 306-337) Anadolu'ya güvenli ve kısa yoldan ulaşım sağlama amacıyla Drepanon'u imar ederek kent statüsüne kavuşturmuş ve Helenopolis adını vermiştir. Bu tarihten sonra Anadolu'ya ulaşmak için İzmit Körfezi'ni karadan dolaşmak istemeyenler Dil İskeleyi'nden deniz yoluyla Drepanon/Helenopolis'e gelmekte, buradan Drakon (Yalakdere) Vadisi'ne ulaşmakta ve vadi içindeki nehir yatağını takip eden yol üzerinden İznik'e bağlanmaktaydı.⁸⁰ Prokopios'tan öğrendiğimize göre taşkın mevsimlerinde yol tehlikeli ve kullanılamaz hale gelmekteydi. Bu yüzden nehrin akışını kolaylaştırmak, vadiden geçişi sürekli ve güvenli hale getirmek için kapsamlı bir temizlik, düzenleme, köprü inşası, tepe tesviyesi ve imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Vadinin doğusundaki dağ sırtı üzerinde yer alan, bugün de kullanılan ve kaya oyma yapının hemen bitişiğinden geçerek İznik yönüne devam eden yolun da Justinianus Dönemi'nde yaptırıldığı düşünülmektedir.⁸²

Kaya oyma yapı, vadinin geniş manzarasına hâkim yüksek bir konumda Yalakdere'nin en büyük menderes yayı tarafından kuzey, güney ve batı olmak üzere üç yönden çevrelenmiş bir noktada yer almaktadır. Hemen doğusundan, Justinianus Dönemi'nde yaptırılmış olan ve bugün de etkin bir şekilde kullanılan İznik Karayolu geçmektedir. Drepanon/Helenopolis'in yaklaşık 7,25 km güneyinde bulunan yapının yaklaşık 0,63 km güneybatısında bir Orta Çağ kalesi olan Çobankale (Xerigordos) bulunmaktadır.⁸³

Tanımı ve Teknik Özellikleri: 20x30 m genişliğindeki tuf bir ana kaya kütlesi yerinde işlenerek meydana getirilmiş olan yapı, doğu batı doğrultusunda tasarlanmış olup doğuda geniş düz bir platform, batıda derin ve dikdörtgen bir oda olmak üzere iki temel bölümden oluşmaktadır (Fig. 3, 4 5).

Kaya, işlenmeden önce sivri bir forma sahip olduğu anlaşılan orta noktasından dikey kesilerek doğuya dönük üçgen bir sırtlık oluşturulmuş, önündeki alan düzleştirilerek geniş bir platform meydana getirilmiştir (Fig. 6). Platforma kuzeydoğu yönündeki 6 basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır (Fig. 7).⁸⁴ Platform, doğu-batı doğrultusunda 9.50 m ve kuzey-güney doğrultusunda 8.27 m genişliğe sahiptir. Üçgen sırtlığın tepe noktası zeminden 1.77 m yüksekliktedir.

Kaya, sırtlığın hemen arkasında derin bir şekilde oyularak giriş yönü batıya dönük dikdörtgen bir oda ve kuzeybatısında bir girinti oluşturulmuştur. Odanın güney duvarı 5.15 m, doğu duvarı 2.70 m uzunluğundadır. Kuzey duvar 3.85 m uzunluğa ulaştıktan sonra doğuya doğru 2.68 m.lik bir girinti yapmaktadır. Girinti, kuzeyde 2.80 m uzunluğunda bir duvar ile sınırlanmıştır (Fig. 3, 4, ve 8). Batıdaki bu bölümde duvar yüksekliği en fazla 1.24 m olup kayanın formuna bağlı olarak doğudan batıya doğru azalmaktadır. Duvarların üst kenarlarının düzeltilmemiş ve yüksekliğin batıya doğru azalıyor olması odanın üzerinin açık olduğunu göstermektedir. Giriş kısmının kapatıldığına dair bir iz de bulunmamaktadır.

Daha geniş ve derin olan dikdörtgen odanın doğu duvarı önünde nispeten geniş bir basamak işlenmiş, basamağın hemen önünden itibaren taban arazi eğimine uygun biçimde düzeltilmiştir (Fig 5, 8). Güney duvarının kenarına, doğu duvara yakın bir noktaya bir sunu çanağı oyulmuştur. Üst kısmı 15 cm genişliğe sahip üçgen profilili, alt kısmı kanallı olan çanak huni formundadır (Fig 9,10). Söz konusu döşemler sebebiyle buranın ana oda olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kuzeybatıdaki girinti bu ana odaya bağlı ikincil bir oda veya bölüm izlenimi vermektedir.

79 Akkuş1999: 25; Ayrıca bkz. M. Uzun, "Hersek Deltası'nda (Yalova) Kıyı Çizgisi-Kıyı Alanı Değişimleri ve Etkileri" *Doğu Coğrafya Dergisi* Cilt 19 Sayı 32, 2014, 27-48.

80 Pişkin-Ayvazoglu 2021: 91-93.

81 Procopius *De Aedificiis* 5.2.6-13.

82 François vd. 1994: 69-70.

83 Ayrıca bkz. C. Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia II. Nicomedia* (British Institute of Archaeology at

Ankara, Monograph No. 21), London, 1996, 63 vd.

84 Kayanın çevresi incelenmiş ancak platforma çıkmak için kullanılacak tek uygun yerin burası olduğu anlaşılmıştır. Tahribata yol açan günümüzdeki ziyaretler başta olmak üzere yoğun kullanımı basamakların aşınmasına yok açmıştır.

Değerlendirme: Yukarıda ele aldığımız örneklerde görüldüğü üzere kaya oyma yapıların planı büyük oranda kayanın cinsi, boyutları ve doğal formuna bağlı olduğundan birebir benzerlik gösteren örnekler bulmak zordur. Bununla birlikte kaya oyma kült yapılarında görülen temel mimari unsurlar, yön, içinde bulunduğu çevre ile ilişkisi gibi özellikler üzerinden çıkarım yapılabilir.

Altınova'daki kaya oyma yapıya yaklaşıldığında ilk dikkati çeken bir alınlık görünümünde olan üçgen sırtlıktır. Kayanın doğal sivri formundan yararlanılarak oluşturulan üçgenin yan kenarları düzeltilmemiştir. Yapıda batı bölümdeki duvarların üst kısımlarında da düzeltme yapılmadığı görülmektedir. Kaya oyma kült alanlarında kayaya gereğinden fazla müdahale edilmediği, mümkün olduğunca doğal halinin korunmaya çalışıldığı bilinmektedir.⁸⁵ Altınova kaya oyma yapısında sırtlık, kenarları düzeltilmeden de alınlık görünümüne sahiptir. Burada bir alınlık oluşturulmak istendiğini kesin olarak söylemek mümkün olmasa da üçgen formun fasadlarda, Batı Anadolu'da ele geçen Meter naiskoslarında ve Bithynia-Phrygia sınırındaki Türbeönü Kayası'ndaki nişte tekrarlanması dikkat çekicidir. Altınova örneğinde üçgen sırtlığın doğuya dönük olması da değerlendirilmesi gereken bir noktadır. Üçgen alınlıklı Phryg fasadlarının tümü doğu veya güneydoğuya dönüktür ve doğuya yönelim Phrygia dışındaki dini yapıların da ortak özelliklerinden biridir.⁸⁶

Üçgen sırtlığın arkasındaki ana odada huni formunda oyulmuş olan sunu çanağı burada libasyon (sıvı sunusu) yapıldığını ortaya koymaktadır. Girişin tam karşısındaki doğu duvar önündeki basamak ise buraya bir kült betiminin yerleştirildiğine işaret etmektedir. Sabit bir betimin durduğuna dair bir iz tespit edememiş olsak da tören sırasında getirilen sonrasında taşınan portatif bir betimin kullanılmış olması mümkündür.⁸⁷ Çana-

ğın doğu duvara (kült betimine) yakın olması da düşüncemizi güçlendirmektedir. Olasılıkla sıvı, çanağın üst kısmından dökülüyor, alt kısmındaki kanaldan geçerek betimin önündeki zemine ulaşıyor ve oradan eğim yönündeki vadiye doğru akması sağlanıyordu. Tüm bu iç düzenleme buranın, naos niteliğinde bir ana oda olduğunu göstermektedir.⁸⁸ Kuzeydoğudaki girintinin işlevi anlaşılamamakla birlikte tören için hazırlık bölümü veya ilgili kültün yanında ikincil öneme sahip bir kimliğe ayrılmış bölüm olması mümkündür. Doğuda basamaklarla ulaşılan sırtlık önündeki platform ise birçok benzer örnekteki gibi tören alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Dolayısıyla doğuda tören alanı batıda üzeri açık ana odadan oluşan bütünleşik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

Bu bütünleşik düzenleme, naos ve sunakların bağlantılı olarak tasarlandığı Düver'deki örneklerle karşılaştırılabilir. Düver Tapınak I'de in situ durumdaki tanrıçanın heykeli naosun zemin seviyesinden yüksekte durmaktadır.⁹⁰ Aynı alan içindeki Tapınak II plan bakımından I'den farklıdır. Bu da aynı alan içinde ve aynı döneme ait olsalar dahi Ana Tanrıça kültüne hizmet eden yapıların birbirinden farklı olabileceğini göstermektedir.⁹¹

Altınova'daki kaya oyma yapının ana odası iç düzenleme bakımından Ephesos Bülbül Dağı'ndaki kaya oyma yapı ile benzerlik göstermektedir.

88 Naos, Hellen ve Roma mimarisinde tapınağın merkezi bölümünü teşkil eden dikdörtgen planlı iç mekandır. Genellikle üzeri çatı ile kapatılmıştır. Ancak ilgili tanrının tapınım biçimlerine bağlı olarak bazı tapınaklarda üzeri açıktır (Örn. Ephesos Artemis Tapınağı). Tapınağın en kutsal bölümü olup tanrı/tanrıça betimi bu bölümde yer alır (Kipfer 2021, 913). Bununla birlikte benzer işleve sahip alanların da naos olarak adlandırıldığı görülmektedir. Örneğin Burdur ilinin Bucak ilçesine bağlı Taşyayla Köyü sınırları içindeki İnarası'nda yer alan Artemis Kutsal Alanı'ndaki bir mağaranın naos olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Bu konuda bkz. Soslu, S.-Çidem, M.-Albayrak, M. ve Soslu, A., "The Artemis Sanctuary of İnarası Cave (Burdur/Bucak)" Gephyra 28, 2024, 97-135.

89 Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nda diğer kaya kutsal alanlarında sık görülen nişler bulunmaz. Niş esasında tanrıçanın tapınağının giriş kısmını betimleyen basit kapı simgeleridir. Burada naos işlevinde bir oda bulunduğundan simgesel bir kapı betimini aramaya gerek yoktur. Zira nişin simgelediği tapınak bölümü burada gerçek anlamda bulunmaktadır.

90 Kahya ve Ekinci 2015: 47.

91 Kahya ve Ekinci 2015: 51.

85 Ateş 2013: 144.

86 Berndt-Ersöz 1998: 87.

87 Pergamon'daki Kapıkaya Kutsal Alanı'nda mağaranın önündeki büyük nişin de Ana Tanrıça'nın ahşap bir heykelini yerleştirmek için kullanıldığı düşünülmektedir (Agelidis 2014, 389). Sabit bir betimin tespit edilmediği pek çok Phryg örneğine de taşınabilir heykel veya heykelciklerin yerleştirildiği ileri sürülmektedir (Berndt-Ersöz 2006: 232; Tüfekçi Sivas 1999: 61-62;

Bülbül Dağı'ndaki örnekte basamakların bitiminde üç yönden duvarla sınırlanmış derin bir alan yaratılmış olup girişin karşısındaki duvarın önünde, betim yerleştirildiği tahmin edilen bir basamak ve aynı duvarın üzerinde bir sunu çanağı bulunmaktadır.⁹² Bu yapı her ne kadar Phryg tahtlı sunakları ile karşılaştırılsa da burada devasa bir taht yaratılmak istendiği çok açık değildir.⁹³

Altınova kaya oyma yapısının Ana Tanrıça ve onun çeşitlemesi olan kimliklerle ilgili kaya oyma yapıların temel mimari unsurlarına sahip olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, naos niteliğindeki odanın üzerinin açık olması ve giriş yönünün batıda olması, Artemis tapınaklarında görülen düzenlemeye uygun olduğundan doğrudan Artemis veya onunla ilişkili bölgesel bir kültle ilgili olabileceğini de akla getirmektedir. Bithynia sınırlarındaki Vezirhan'da bulunmuş olan stelin en üst kısmındaki tanrıça figürü Potnia Theron ile benzer ikonografiye sahip olduğundan bir Ana Tanrıça figürü ya da Ana Tanrıça kimliğindeki Artemis'in yerel bir çeşitlemesi olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁴ Bithynia Kralı I. Nikomedes'in sikkeleri üzerinde de karşımıza çıkan Artemis, bu bölgede Thrak kökenli tanrıça Bendis ile birleştirilmiş olup Artemis Bendis veya Thrakialı Artemis olarak anılmıştır.⁹⁵ Hem Artemis hem de Bendis, Ana Tanrıça ve onun simgelediği bitkilerin, hayvanların ve doğanın korunması; doğurganlık; bereket temalarıyla bağlantılıdır ve eşdeğer tutulmuşlardır.⁹⁶ Ancak Artemis Bendis,

I. Nikomedes sikkeleri üzerinde yalnızca bir kez görülmüş ve daha sonraki sikkelerde yer almamıştır. Artemis ise bölgenin Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinde Claudius'tan Gallianus'a kadar sık olmasa da betimlenmiştir.⁹⁷ Buna karşın önceki bölümde açıklandığı gibi Ana Tanrıça, Hellenistik ve Roma dönemlerinde bölgede güçlü bir kültle sahipti.⁹⁸ Ayrıca Ana Tanrıça'nın dağ ve kayalarla ilişkisi daha net ve yaygındır. Dolayısıyla Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın Meter/Kybele ile ilişkili olması kuvvetle muhtemeldir.

Yapının Ana Tanrıça ile ilgili olduğunu gösteren diğer bir nokta kayanın doğal formu ve içinde bulunduğu çevredir (Fig. 11). Kayalık alanlar, bir kayadan doğduğuna inanılan Ana Tanrıça'nın mekânı olarak görülmüş ve başlangıçta hiçbir mimari düzenleme olmaksızın ziyaret edilmiştir. Bu gibi yerlerin önceleri çobanlar, yolcular veya küçük gruplar tarafından bilindiği, zaman içinde ziyaretçi sayısının artmasına bağlı olarak gerekli mimari formların oluşturulduğu düşünülmektedir.⁹⁹ Altınova'daki söz konusu ana kayanın işlenmeden önceki formu sivri bir tepe, doğa olaylarının meydana getirdiği su akışının sebep olduğu yan yüzeylerdeki basamaklar ve üst yüzeylerdeki kanallar ile bunlar arasında kayanın içine dolan suyun patlayarak oluşturduğu oyuklardan oluşmaktadır.¹⁰⁰ Yani anakaya, kaya kült alanlarında sıkça rastlanılan mimari formları doğal olarak taşımaktadır. Buna ek olarak vadi içinde bir su havzası oluşturan Yalakdere'nin en büyük menderes yayı tarafından üç yönden su ile çevrilmiş, çevreye hâkim yüksek bir noktada yer alan konumu ile Ana Tanrıça'ya tapınım için alışageldik ve elverişli bir peyzaj içinde bulunduğu aşikârdır. Yapının ana odasının libasyon için huni formunda bir sunu çanağının bulunması suyla ilişkili bir ritüeli akla getirmektedir. Hemen kuzeyindeki Soğuksu Köyü'nün eski adının, köy halkı tarafından hala benimsenen

92 Bammer ve Muss 2006: 65.

93 Aslına bakılırsa Phryg örneklerinin de bir tahtı betimlediği konusu tartışmalıdır. Thronealt/tahtaltır olarak adlandırılmış olan Phryg örnekleri biçimsel olarak koltuğa benzetildiğinden hem Ana Tanrıça'ya ait taht hem de sunak olarak düşünülmüştür. Ancak T. Tüfekçi-Sivas, Phryg Ana Tanrıça'sının, Hellen ve Roma Ana Tanrıçası gibi oturarak betimlenmediğini her zaman ayakta gösterildiğini hatırlatır ve taht arkılığı olarak nitelendirilen kavisli kısmın idol olduğunu ileri sürer. Zira tanrıçanın idol formunda betimleri yaygındır ve idoller genellikle basamaklarla birleştirilmiştir. Bu nedenle Tüfekçi-Sivas, taht tanımının üzerine düşünülmesi ve kanıtlanması gerektiğini belirtmektedir (Tüfekçi-Sivas 1999: 189). Bu konuda ayrıca bkz. Erdan 2015: 84, dn. 544.

94 Berndt-Ersöz 2006: 2, 55, 76, 132, 161; Bu stel hakkında detaylı bilgi için bkz. Erpehlivan 2021

95 Boyana 1997, 54; Güney 2014, 411.

96 Bu konuda bkz. Roller 2004, 132, 223, 364 n. 132; Ayrıca bkz. G. Polat ve I. Şahin, "Ana Tanrıça ile Özdeşleştirilen Thrak Tanrıçaları", (ed. B. Öztürk, H.S. Öztürk, K.

Eren, B. B. Aykanat ve H. Azeri) Mnemes Kharin Filiz Dönmez-Öztürk Anısına Makaleler' Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihine Dair Güncel Makaleler, İstanbul: Homer Kitabevi, 491 vd.

97 Boyana 1997: 54-55; Güney 2014: 412.

98 Bkz. bu makalede "Bithynia'daki Kaya Oyma Yapılar ve Ana Tanrıça Kültü" bölümü

99 Bu konuda bkz. Agelidis 2009: 51; Ateş 2014: 422.

100 Vaktini ayırarak kayanın cinsi ve formu ile ilgili değerlendirmede bulunan Harran Üniversitesi Coğrafya Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ahmet Serdar Aytaç'a teşekkür ederim.

“Ayazma” olması da burada eski bir kutsal su inancı olduğuna işaret etmektedir.¹⁰¹ Phryg yapılarının su ile ilgisi tartışmalı olmasına karşın su kaynaklarının varlığı İonia’daki kaya kült alanlarının ortak bir özelliği olarak değerlendirilmektedir.¹⁰² Ana Tanrıça ilişkisi kesin olan Yağbolu Mağarası’nın içinden yakın zamana kadar su çıkıyor olması da suyun, Bithynia’daki kült için de önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰³

Bu gibi yerlerin ilk olarak ne zaman kült alanı olarak kabul edilip ziyaret edilmeye başlandığını tespit etmek zordur.¹⁰⁴ Bithynia Bölgesi’ndeki kaya oyma yapıları, göçerle gelip Erken Demir Çağ’da Marmara’nın güneyinde varlık gösteren Balkan topluluklarıyla ilişkilendirmek için de daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Bölgenin güneyde Phrygia ile olan yakınlığı Ana Tanrıça kültünün buradan gelmesine olanak sağlar gibi görünse de Bithynia’da Ana Tanrıça Phrygialı bir görüntüye sahip değildir.¹⁰⁵ Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı’ndaki oda düzenlemesi de Phryg kaya oyma yapılarıyla farklılık gösterir. Bölgede Ana Tanrıça kültünü ortaya koyan arkeolojik ve epigrafik buluntular Hellenistik ve

Roma dönemlerine işaret etmektedir.¹⁰⁶ Yakın zamanda Drepanon/Helenopolis ve çevresinde yürütülen yüzey araştırmalarında Hellenistik Dönem’e ait seramikler tespit edilmiş olması bu dönemde yapının yakınlarında yerleşmelerin olduğunu göstermektedir.¹⁰⁷ Çok büyük olasılıkla Yalakdere Vadisi 4. yüzyıldan önce de yol olarak kullanılmaktaydı ve bu çevrede yaşayan insanlar söz konusu kayadan/kaya oyma yapıdan haberdardı. Bithynia Bölgesi’nde Ana Tanrıça kültüne işaret eden veriler MÖ I. yüzyıldan itibaren görülmekte ve yoğunlaşmaktadır. Muhtemelen Altınova Kült Yapısı da Roma Dönemi’nde en yoğun kullanımına ulaşmıştır. Buradaki kült Hristiyanlığın yayılması ile birlikte 4. yüzyıl itibarıyla terk edilmeye başlamış olmalıdır. Yapının sonraki dönemlerde, özellikle Orta Çağ’da Çobankale’yi de gören vadiye hâkim, stratejik konumu nedeniyle gözetleme noktası olarak kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı, doğal bir ana kaya kütlelerinin yerinde işlenmesiyle oluşturulmuştur. Yapı üzerinde yürütülen teknik incelemeler ve benzer örneklerin araştırıldığı geniş bir literatür çalışması sonucu kült alanı olarak kullanılmış yapı grubundan olduğu anlaşılmıştır. Yapı, doğuda basamaklarla ulaşılan geniş bir platform ile batıda derin ve dikdörtgen bir oda olmak üzere iki temel bölüme sahiptir. Tören alanı olarak kullanılmış olan doğudaki bölüm üçgen bir sırtlık önünde yer almaktadır. Batıdaki oda, doğu duvarı önünde bir betimin (tanrı/tanrıça heykeli veya kabartma) yerleştirilmesi için işlenmiş bir basamak ile güney duvarın kenarına, basamağa yakın bir noktaya oyulmuş alt kısmı kanallı bir sunu çanağına sahiptir. Bu döşemler odanın naos niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Hemen kuzeybatısındaki kare formlu bölüm ise bu odaya bağlı ikincil bir oda işlevinde olmalıdır. Benzer yapılardan bir yazıt veya betim taşıyan örneklerin hemen hepsinin ana tanrıça kült alanı olduğu tespit edilmiştir. Buluntu içermeyen ve tarihlen-dirmesi yapılamayan örneklerin de bu çerçevede değerlendirildiği görülmektedir.

101 Ayazma, “kutsal yer; kutsanmış olan” anlamlarına gelen Eski Yunanca *hagiasma* sözcüğünden türetilmiş olup şifa verdiği inanan ve kutsal kabul edilen su kaynaklarıyla bağlantılı yapılar ile çeşmeleri tanımlayan bir sözcüktür. Daha çok Rum Ortodoks inancı ile ilişkilendirilir. Bununla birlikte köklerinin Hristiyanlık öncesi pagan geleneklere dayandığı düşünülmektedir (Soydan 2014: 645). Eski adı Ayazma olan Soğuksu Köyü yakınında bir su kaynağı ve bununla bağlantılı bir kilise olduğu ancak kilisenin günümüze ulaşmadığı kaydedilmiştir (Yalvar-Yılmaz 2022, 84).

102 Teraman Hepdinçler 2019: 202; Khios/Daskalopetra’da yer alan ve üzerinde üç boyutlu bir Meter *naiskos* bulunan kaya oyma sunağın işlendiği ana kayanın altında bir su kaynağı bulunmaktadır (Biehl 2019: 211-212; Roller 2004: 144). Kolophon’da bu yapının çok benzeri olan ve Meter ile ilişkilendirilen kaya sunağındaki kanallar da su akışı ile ilgilidir (Teraman Hepdinçler 2019, 201-202). Phokaia’daki kaya kutsal alanlarında görülen su kanalları, su toplama havuzları ve libasyon çukurları kültün su ile ilgisini ortaya koyan döşemelerdir (Erdoğan 2003).

103 Karahan vd. 2022: 171; Pergamon’daki Kapıkaya Kutsal Alanı’nda da içinde su kaynağı bulunan bir mağara bulunmaktadır (Agelidis 2009: 51; Agelidis 2014: 387; Ateş 2014: 425; Bu konuda Ayrıca bkz. F. Pirson ve G. Ateş, “Wasser als (natürliches?) Element in den Naturheiligtümern am Stadtberg von Pergamon”, *BYZAS 24: Natur und Kult in Anatolien*, 59-90).

104 Agelidis 2009: 51.

105 Karakuş 2024: 368.

106 Bkz. Naumann-Steckner 1983: 256 vd; Schwertheim 1978; Vermaseren 1987: 71vd.

107 Pişkin-Ayvazoğlu vd. 2023: 296; Pişkin-Ayvazoğlu vd. 2024: 398.

Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın içinde ve yakın çevresinde yürüttüğümüz yüzey araştırması sırasında bir buluntuya rastlanmamış olması nedeniyle ilgili olduğu kültü kesin olarak söyleyemesek de Bithynia Bölgesi'nde Ana Tanrıça kültünün varlığını ve yaygınlığını ortaya koyan epigrafik ve arkeolojik kanıtlar yapıyı Ana Tanrıça kültü ile ilişkilendirmemize olanak sağlamaktadır. Bithynia tipi olarak tanımlanmış özgün bir ikonografiye sahip olan Ana Tanrıça, bölgede Roma Dönemi'nde, özellikle kırsal alanlarda yaygın olarak tapınım görmüştür. Epigrafik veriler Bithynia'da Ana Tanrıça'ya ait tapınak ve kült alanları olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak bölgede bilinen birkaç kaya oyma yapı Ana Tanrıça kült alanı olarak değerlendirilmiştir. Son yıllarda keşfedilmiş nitelikli kontekst içeren ve Ana Tanrıça'ya ait olduğu kesin olan Yağbolu Mağarası MS 2. yüzyılda kullanılmıştır. Altınova ilçesinde yürütülen yüzey araştırmalarında Hellenistik Dönem'e kadar giden buluntulara rastlanmış olması kaya oyma kült yapısının yakınlarında bu dönemden itibaren yerleşimlerin bulunduğunu göstermektedir. Olasılıkla söz konusu kaya/kaya oyma kült yapısı burada yaşayan insanlar tarafından bilinmekteydi. Her ne kadar yapının ilk inşa tarihini belirleyemesek de elimizdeki verilerden yola çıkarak yapının en yoğun kullanıldığı dönemin Roma Dönemi olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AGELIDIS 2009: S. Agelidis, "Cult and Landscape at Pergamon", (ed. C. Gates, J. Morin and T. Zimmermann) *Sacred landscapes in Anatolia and neighboring regions*, Oxford: Archaeopress, 47-54.
- AGELIDIS 2014: S. Agelidis, "Pergamon'da Tanrılar ve Kutsal Alanlar" (ed. F. Pirson ve A. Scholl) *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, 380-401.
- AKKUŞ 1999: D. Akkuş, *Yalakdere Havzası'nın Jeomorfolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- ATEŞ 2013: G. Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça İnancı. Pergamon Krallarının Kültür Politikası ve Ana Tanrıça Kybele" *Aktüel Arkeoloji* 32 (Ocak), 138-145.
- ATEŞ 2014: G. Ateş, "Pergamon'da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve Doğal Kutsal Alanlar" (ed. F. Pirson ve A. Scholl) *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, 422-435.
- BAMMER ve MUSS 2006: A. Bammer ve U. Muss, "Ein Felsdenkmal auf dem Bülbüldağ von Ephesos", *Anatolia Antiqua* XIV, 65-69.
- BARNETT 1953: R.D. Barnett, The Phrygian Rock Facades and the Hittite Monuments, *Bibliotheca Orientalis* 10/3-4, 78-82.
- BEKSAÇ ve BEKSAÇ 2016: E. Beksaç ve N. Beksaç, "Bithynia'dan Yansıyan Saklı İzler: Kocaeli ve Çevresinde Bulunan Bir Kaç Kült Anıtı", *II. Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı* Cilt I, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 35-41.
- BEKSAÇ ve BEKSAÇ 2022: E. Beksaç ve Ş.N. Beksaç, "Trakya ve Kuzeybatı Anadolu'da Kaya Tapınakları" *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/ 17, 408-447.
- BERNDT-ERSÖZ 1998: S. Berndt-Ersöz, "Phrygian Rock-Cut Cult Façades: A Study of the Fuction of the So-Called Shaft Monuments" *Anatolian Studies* 48, 87-112.
- BERNDT-ERSÖZ 2006: S. Berndt-Ersöz, *Phrygian rock-cut shrines: structure, function, and cult practice*, Leiden-Boston: Brill.
- BIEH 2019: M. Biehl, "Überlegungen zu den kultischen und typologischen Charakteristika der griechischen Felsheiligtümer und der Entwicklung der sog. Nischenwände", *BYZAS* 24: *Natur und Kult in Anatolien*, 199-226.
- BOYANA 1997: H. Boyana, *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- DOWLER 2019: A. Dowler, "Bithynia Krallığı", (ed. O. Tekin) *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 78-88.
- ERDAN 2015: E. Erdan, *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın.
- ERDOĞAN 2003: A. Erdoğan, *Phokaia Kaya Tapınakları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- ERDOĞAN 2018: A. Erdoğan "Phokaia Liman Kaya Kutsal Alanı", (ed. O. Zunal, Y. Polat, H. Cevizoğlu, G. Gürtekin Demir, G. Polat, G. Günata, E. Doğan Gürbüzler and C. Pişkin Ayvazoğlu) *Prof. Dr. Nuran Şahin'e armağan kitabı EPIPHANEIA: a Festschrift for Prof. Dr.Nuran Şahin from her colleagues, friends and former students* İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 135-152.
- ERMiş 2009: Ü. M. Ermiş, İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

- ERPEHLİVAN 2021: H. Erpehlivan "Phrygian Traces in the Bilecik Region and the Vezirhan Stele", *TÜBA-AR* 28, 155-174.
- ERPEHLİVAN vd. 2024: H. Erpehlivan, H. Nikolayidis ve E.Tuna, "Bilecik İli Arkeolojik Yüzey Araştırması: 2022 Yılı Çalışmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 39/2, 303-320.
- FRANÇOIS vd 1994: V. François, B. Geyer, ve J. Lefort, "Prospection Dans la Region de Bursa 1992", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 11, 65-71.
- GREAVES 2003: A.M. Greaves, *Miletos. Bir Tarih*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- GÜNEY 2014: H. Güney "Hellenistik Dönem Öncesi Bithynia'da Hellen Kolonileri ile Bithynialılar Arasındaki İlişkiler" *Belleten*, Cilt 78 Sayı 282, 407-434.
- HASPELS 1971: C.H.E. Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I-III*, Princeton: New Jersey.
- KAHYA ve EKİNCİ 2015: T. Kahya ve H.A. Ekinci, "Temples to the Mother Goddess Discovered on the Düver Peninsula" *Adalya* 18, 41-72.
- KARAHAN 2018: G. Karahan, *Bithynia Bölgesi'nde Kybele Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Kocaeli.
- KARAHAN vd 2022: G. Karahan, S. Gedük ve A. Konak "Kandıra-Yağbolu Meter-Kybele Mağara Kutsal Alanı", *TÜBA-KED* 26, 167-184.
- KARAHAN ve KAMILOĞLU 2023: G. Karahan ve O. Kamiloğlu "İlimtepe Kybele Kutsal Alanları ve Kaya Mezarları" *Kocaeli Ansiklopedisi Cilt 2* (eds. H. Selvi, M.B. Çelik, İ. Şirin, L. Atalı), Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 875-876.
- KARAKUŞ 2024: O. S. Karakuş, *Roma Egemenliğinde Bithynia: Toplum, Ekonomi ve Din. Bir Roma Eyaletinde Gelişim-Değişim Süreci*, İstanbul: Kabalcı.
- KIPFER 2021: Kipfer, B.A., *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*. Springer Nature Switzerland.
- KODER ve LADSTÄTTER 2011: J. Koder ve S. Ladstätter, "Ephesos 2009" *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32/2, 278-296.
- LADSTÄTTER 2012: S. Ladstätter, "Ephesos 2010" *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33/4, 59-91.
- MARANGOU 2002: C. Marangou, "Rock-Art and Landscape In Myrina, Island of Lemnos, Greece", (ed. W. Whitehead ve L. Loendorf) *1999 International Rock Art Congress (IRAC) Proceedings 2*, American Rock Art Research Association, 147-154.
- MARANGOU 2009: C. Marangou, "Carved Rocks, Functional and Symbolic (Lemnos Island, Greece)", (ed. D.Seglie, M. Otte, L. Oosterbeek ve L. Remacle), *Prehistoric Art: Signs, Symbols, Myth, Ideology*, Oxford: Archaeopress, 93-102.
- NAUMANN-STECKNER 1983: F. Naumann-Steckner, *Die Ikonographie der Kybele in phrygischen und der griechischen Kunst*, Tübingen: E. Wasmuth.
- PIŞKİN-AYVAZOĞLU 2021: C. Pişkin-Ayvazoğlu, "Antik Çağ'da Yalova ve 2021 Yılı Yüzey Araştırması" (ed. H. Ceylan ve E. Atay) *Yalova Araştırmaları Kongresi (YAK2021) Bildiri Kitabı*, Yalova: Yalova Üniversitesi Yayınları, 91-97.
- PIŞKİN-AYVAZOĞLU vd. 2023: C. Pişkin-Ayvazoğlu, R. Aktaş, Ö. Marangoz, A. Vardar, "Yalova İli ve İlçeleri Antik Çağ Yüzey Araştırması-2021" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 38/1, 295-302.
- PIŞKİN-AYVAZOĞLU vd. 2024: C. Pişkin-Ayvazoğlu, Y. Paydaş, Ş. Özberk, "Yalova İli ve İlçeleri Antik Çağ Yüzey Araştırması-2022" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 39/1, 397-410.
- Procopius *De Aedific*: Procopius, *Of the Buildings of Justinian*, (Translate: A. Stewart), Project Gutenberg eBook #65404, Release Date: May 22, 2021.
- ROLLER 2004: L.E. Roller, *Ana Tanrıçanın İzinde: Anadolu Kybele Kültü*, (Çeviri: B. Avunç), İstanbul: Homer Kitabevi.
- ROLLER 2012: "Frig Dini ve Kült Uygulamaları / Phrygian Religion and Cult Practise", (ed. T. Tüfekçi Sivas ve H. Sivas) *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde / Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 202-233.
- SCHWERTHEIM 1978: E. Schwertheim, "Denkmäler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien", (ed. E. Schwertheim, S. Sahin ve J. Wagner) *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien* Volume 2, 791-837.
- SOYDAN 2014: E. Soydan, "İstanbul Ayazmaları ve Bir inanç Merkezine Dönüşen Meryem Ana Ayazması" *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 645-651.
- SOYKAL ALANYALI 2001: F. Soykal Alanyalı "Ephesos'ta Phrygialı Bir Tanrıça" *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1 Sayı 3, 1-12.
- ŞAHİN vd 2008: M. Şahin, D. Yavaş, R. Okçu ve D. Şahin, "İznik Yüzey Araştırması 2006", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25/1, 11-26.
- TAMSÜ POLAT 2010: R. Tamsü Polat "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve Bir Tipoloji Önerisi" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1, 203-222.
- TAVUKÇU vd 2011: A.Y. Tavukçu, Z. Aydın Tavukçu ve S. Ağaoğlu, "Bozcada (Tenedos) Araştırmaları 2009" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28/2, 57-68.

- TERAMAN HEPDİNÇLER 2019: Ö. Teraman Hepdinçler "An Exceptional Rock-Cut Altar from Kolophon" (ed. L. Vecchio) *Colofone, città della Ionia. Nuovi studi e ricerche. Atti del Convegno Internazionale di Studi Università degli Studi di Salerno*, 20 aprile 2017, 197-206.
- TÜFEKÇİ-SİVAS 1999: T. Tüfekçi Sivas, *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya il sınırları içindeki Phryg kaya anıtları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.
- TÜFEKÇİ-SİVAS 2004: T. Tüfekçi Sivas, "Friglerde Ana Tanrıça/Matar Kubileya Tapınımına Ait Kült Anıtları Üzerine Yeni Gözlemler", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, 23-27 Eylül 2002 Mersin, Ankara: Türkiye Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı, 935-959.
- VERMASEREN 1987: M.J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque I: Asia Minor*, Leiden/New York/København/Köln: Brill.
- YALVAR ve YILMAZ 2022: *Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri*, Bursa: Gaye Kitabevi.

Makale Gönderim Tarihi: 03.02.2025

Makale Kabul Tarihi: 29.03.2025

CENNET PİŞKİN AYVAZOĞLU

Orcid ID: 0000-0002-4052-8171

Harran Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Harran/TÜRKİYE

cennetpa@harran.edu.tr

cennetpa@gmail.com

Fig. 1. Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın konumu ve çevresindeki önemli merkezler

Fig. 2. Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın konumu ve çevresinin yakından görünümü

Fig. 3. Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın kuşbakışı görünümü (S. Gündüz)

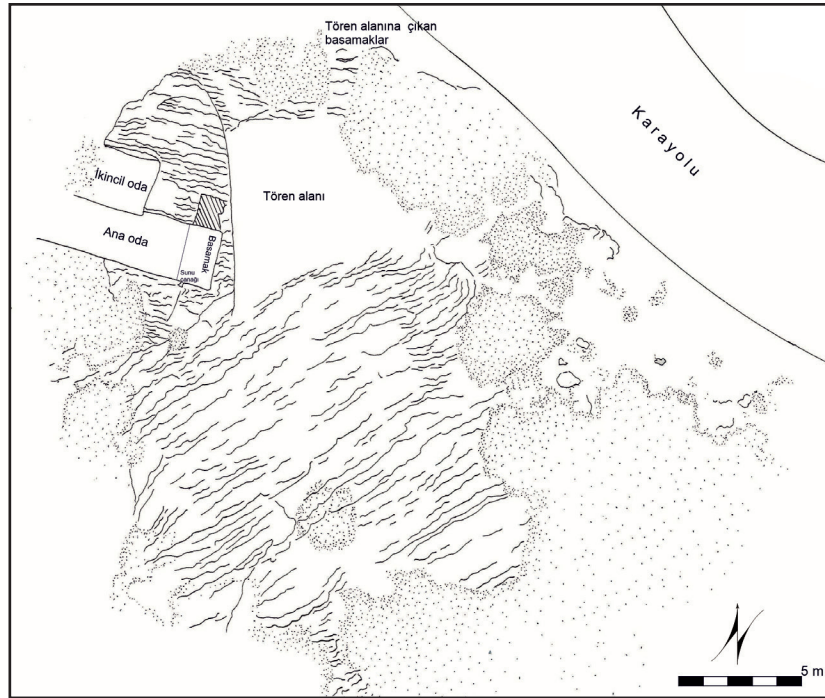

Fig. 4. Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın kuşbakışı çizimi

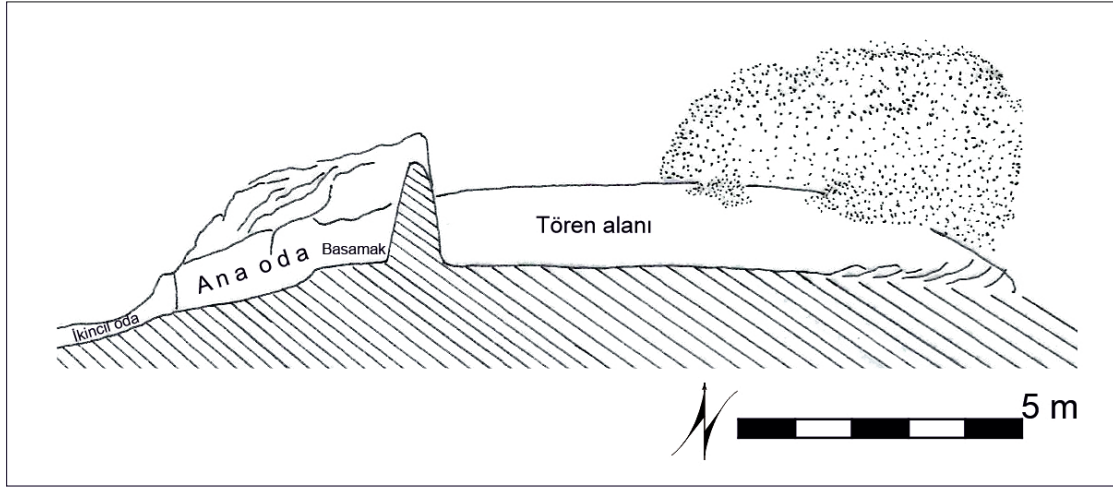

Fig. 5. Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın kesit çizimi

Fig. 6. Doğu yöndeki, üçgen sırtlık önünde sunak/tören alanı

Fig. 7. Sunak/Tören alanına çıkan basamaklar

Fig. 8. Batı yöndeki ana oda/naos (tahribat öncesi)

Fig. 9. Ana oda/Naosun güney duvarı üzerindeki sunu çanağı (karşıdan)

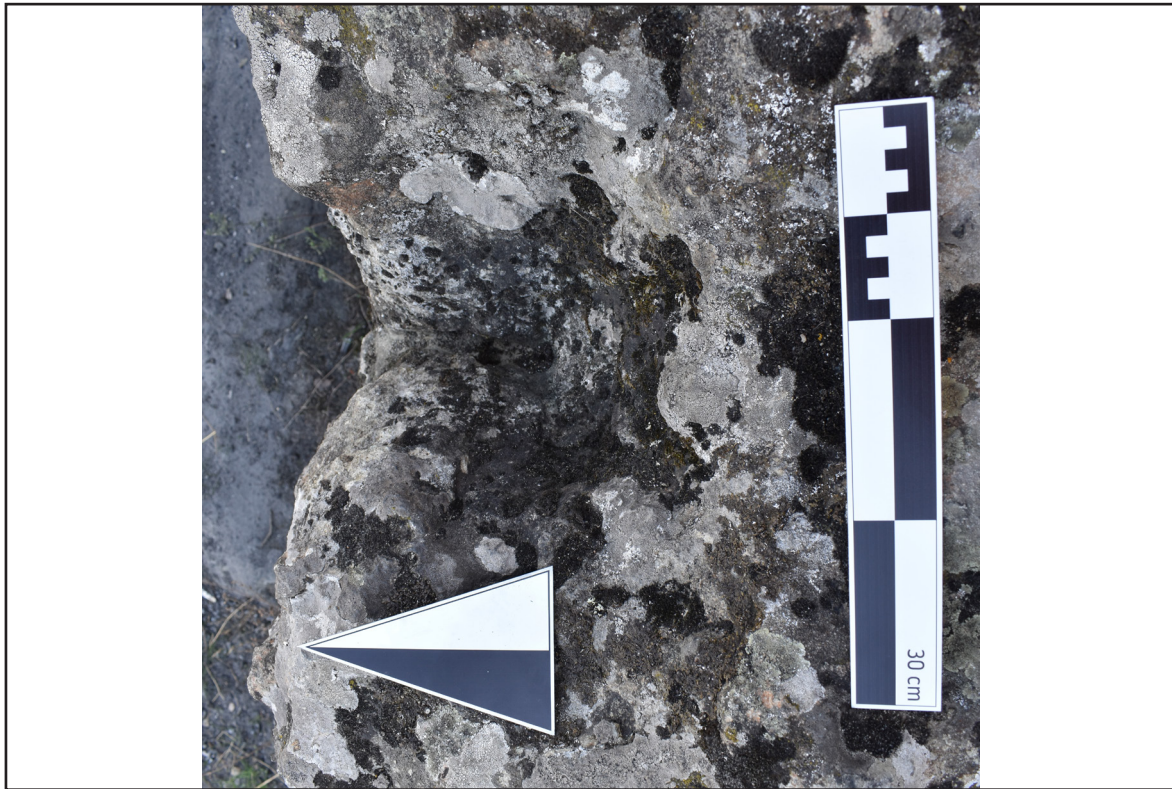

Fig. 10. Ana oda/Naosun güney duvarı üzerindeki sunu çanağı (üstten)

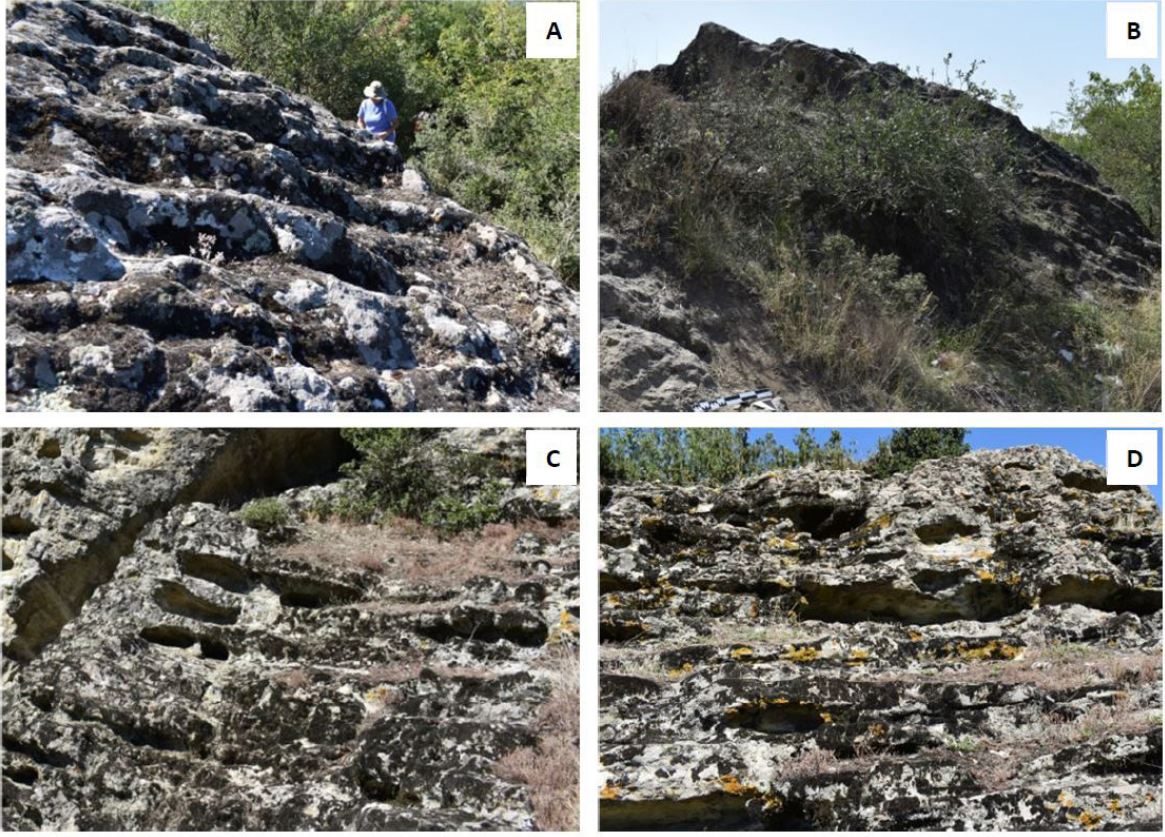

Fig. 11. A-D. Altınova Kaya Oyma Kült Yapısı'nın işlendiği anakayanın doğal formundan